

KS. MARIAN ZDZISŁAW STEPULAK

RELACYJNOŚĆ SYSTEMU RODZINNEGO

Jeden z amerykańskich psychologów napisał:

Kiedy miałem osiem lat, związek moich rodziców przeżywał kryzys, który doprowadził niemal do rozpadu małżeństwa. Ani ja, ani rodzeństwo nie znaliśmy szczegółów, lecz panujące napięcie zmieniło wszystkich. Mój starszy brat, który był wzorowym studentem, zaczął dostawać słabe oceny. Ja zazwyczaj udawałem, że jestem chory, tak by mama i tata musieli wspólnie się mną opiekować. Mój pięcioletni brat miewał napady złości i zaczął się moczyć w nocy. Kilka lat później dowiedziałem się, że mało brakowało, aby upadł nasz rodzinny interes. Ucząc się o wewnątrzrodzinnym porozumiewaniu się, zrozumiałem, że problemy w jednym z podsystemów oddziałują na wszystkie części systemu¹.

W tej wypowiedzi pojawia się załączek koncepcji rodziny jako systemu relacji interpersonalnych. W tym kontekście w niniejszym artykule podjęty jest problem relacyjności systemu rodzinnego. Pierwsza jego część dotyczy problematyki relacyjności, najpierw na poziomie reakcji, interakcji, relacji oraz komunikacji. Relacja analizowana jest pod kątem definicji i podstawowej typologii. Kolejnym zagadnieniem istotnym dla problematyki relacyjności jest pojęcie komunikacji. Podstawowe elementy analizy terminu „komunikacja” to: definicja oraz komunikacja interpersonalna.

W drugiej części prezentacji pojawia się zagadnienie rodziny jako systemu relacji interpersonalnych. Najpierw przedstawione jest podejście systemowe w psychologii, a następnie systemowe ujęcie rodziny.

Ks. dr hab. MARIAN ZDZISŁAW STEPULAK – kierownik Katedry Psychoprofilaktyki Rodziny w Instytucie Nauk o Rodzinie KUL; adres do korespondencji: Al. Racławickie 14; 20-950 Lublin; e-mail: mzstep@kul.lublin.pl

¹ R. B. Adler, L. B. Rosenfeld, R. F. Proctor II, *Relacje interpersonalne*, Poznań: Rebis 2006, s. 445.

I. PROBLEMATYKA RELACYJNOŚCI

Relacja jest z jednym elementów terminu „relacyjność” i występuje obok takich pojęć, jak reakcja, interakcja, komunikacja czy komunია. W niektórych przypadkach ma odrębne znaczenie, w wielu zaś zakresowo zachodzi na inne pojęcia, a czasami bywa i tak, że w języku potocznym jest synonimem pokrewnych pojęć. Dlatego ważnym metodologicznie zabiegiem wydaje się analiza poszczególnych pojęć w kontekście sprecyzowania właściwego znaczenia słowa „relacja”.

1. REAKCJA

Podstawowym terminem, który dość często jest używany w kontekście zagadnienia relacji, a nawet w jej szerszym rozumieniu, czyli relacyjności, jest „reakcja” (łac. *reactio* – działanie). Określenie to ma złożone i różnorodne znaczenie.

W rozumieniu psychologicznym można mówić o kilku dziedzinach denotacyjnych pojęcia „reakcja”:

- Oddziaływanie organizmu na/lub w obecności bodźca.
- Reakcja mięśniowa, tkankowa lub proces na/lub w obecności bodźca. Może też chodzić o całe sekwencje aktywności mięśniowej i gruczołowej, uporządkowanej przestrzennie i czasowo, tworzącej zintegrowane działanie.
- Niekiedy rozumiana jest jako aktywność wewnętrzna, np. reakcja symboliczna zinterioryzowana².
- Odpowiedź na pytanie. Takie rozumienie można znaleźć najczęściej w pracach badawczych wykorzystujących kwestionariusze i techniki sondażowe.
- Kategoria teoretyczna reprezentująca wszelkie zachowania, na tyle podobne, aby uznać je za funkcjonalnie równoważne dla rozważanej kwestii. Warto dodać, iż znaczenie to pojawia się rzadko, kryje się za wszystkimi powyższymi znaczeniami.
- Klasa zachowań, z których wszystkie mają te same następstwa. Powstaje jednak pewna trudność związana z tym, iż można wyodrębnić zachowanie sprawcze i zachowanie reaktywne. Zachowania te wyodrębnił twórca neobehawioryzmu B. F. Skinner³. Zachowanie reaktywne (*respondent behavior*) jest

² W. S z e w c z u k, *Słownik psychologiczny*, Warszawa: PWN 1985, s. 259.

³ Badania uczonych amerykańskich, zwłaszcza Skinnera (1904-1990), skupiały się na

wywoływane bezpośrednio przez bodziec, np. w odruchach bezwarunkowych warunkowania klasycznego, które odkrył I. Pawłow⁴: wydzielanie śliny w pysku jako reakcja na pokarm, zwięzanie źrenicy na błysk światła czy też odruch kolanowy na uderzenie w ścięgno rzepkowe. Doświadczenia Pawłowa, w których kładł on nacisk na manipulację zmiennymi oraz ustanowienie relacji przyczynowej między bodźcami a reakcjami, są doskonałym przykładem metody eksperymentalnej⁵. Zachowanie sprawcze (*operant behavior*) zaś zdaje się być emitowane (*emitted*); jest ono spontaniczne, a nie stanowi reakcji na bodziec (np. ruchy kończyn noworodka). Większość tzw. zachowania dowolnego zalicza się raczej do zachowania emitowanego niż reaktywowanego⁶.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na rozumienie pojęcia „reakcja” w refleksji i analizie teologicznej. Reakcja w swojej naturze może odnosić się do materii nieożywionej i ożywionej, a w przypadku człowieka – do zachowań jego organizmu; nie może zaś odnosić się nawet do sfery osobowości człowieka, a tym bardziej do analizowania jego rozwoju psychicznego, osobowego i duchowego. Używanie terminu „reakcja” zamiennie z pojęciem „relacja” jest naukowo nieuprawnione. Szczególnie dotyczy to teologii duchowości, której przedmiotem rozważań jest doświadczenie duchowe. Reakcja bowiem może być pewnym fizjologicznym wskaźnikiem emocji, uczuć, a także głębokich duchowych przeżyć o charakterze ekstatycznym i mistycznym.

behawioralnym aspekcie powstawania reakcji instrumentalnych oraz na znaczeniu, jakie dla całokształtu zachowania ma warunkowanie sprawcze i wszystkie związane z tym zjawiska. Znaczące dla tego zagadnienia są zwłaszcza takie prace Skinnera, jak: *Verbal Behavior*, New York: Appleton-Century-Crofts 1957; *The Behavior of Organisms*, New York: Appleton-Century-Crofts 1938; *Science and Human Behavior*, New York: Macmillan; *About Behaviorism*, New York: Appleton-Century-Crofts 1953 oraz *Beyond Freedom and Dignity*, New York: Knopf 1971 oraz – wydana w języku polskim – książka pt. *Poza wolnością i godnością*, Warszawa: PWN 1978.

⁴ Pawłow (1849-1936) zauważył, że na widok pokarmu pies wydziela ślinę. Wydzielanie się śliny i soku żołądkowego u psa uznał za reakcję niewyuczoną, czyli – jak ją nazwał – reakcję bezwarunkową. Jednocześnie zauważył, że reakcja zachodząca na widok jedzenia musi być wyuczona, wobec tego jest to wyuczony, czyli warunkowy odruch. Nauczył on psa wydzielać ślinę na różne sygnały, takie jak wirujący krążek lub dźwięki metronomu, dowodząc w ten sposób, że w laboratorium można uformować nowy związek między bodźcem a reakcją. Swoje odkrycie Pawłow zawarł w pracy: *Izbrannyye proizwiedeniya*, Moskwa 1932 (wyd. pol. *Odpowiedź fizjologa psychologom i inne prace*, Warszawa: PWN 1990).

⁵ L. A. P e r v i n, *Psychologia osobowości*, Gdańsk: GWP 2002, s. 33.

⁶ *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, red. J. Strelau, Warszawa: GWP 2000, s. 104-107; por. R. E. H i l g a r d, *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa: PWN 1967.

W historii duchowości mamy wiele takich przykładów osób o bogatym życiu wewnętrznym i duchowym, które na zewnątrz okazywały tego rodzaju reakcje. Relacja zaś odnosi się do osobowego życia jednostki ludzkiej.

2. INTERAKCJA

Innym pojęciem w kontekście relacyjności jest „interakcja” (łac. *interactio* – czynność, działanie). Termin ten zakłada istnienie dwu samodzielnych podmiotów albo szeregów zjawisk fizycznych i psychicznych, które na siebie wzajemnie oddziałują⁷.

Według G. H. Meada⁸ istotą interakcji jest wysyłanie przez organizmy funkcjonujące we wspólnym środowisku sygnałów i gestów, które określają ich sposób działania. Stąd też interakcja zachodzi wówczas, gdy jeden organizm wysyła sygnały, wykazując aktywność w swoim środowisku, inny zaś odbiera je i – reagując na nie – pod ich wpływem zmienia swój sposób postępowania i swoje działanie. Można zatem powiedzieć, że sygnały i gesty są najistotniejszymi nośnikami interakcji i nie muszą mieć charakteru symbolicznego w sensie kulturowym⁹.

Jednak interakcja najbardziej odnosi się do osób i oznacza wzajemne oddziaływanie lub wpływ na siebie dwu osób lub większej ich liczby. Dla zaistnienia interakcji konieczne jest spełnienie następujących warunków:

- każdy z partnerów musi świadomie zarówno „emitować”, jak i odbierać pewne zachowania;
- musi dojść do procesu komunikowania się;
- partnerzy wzajemnie powinni wpływać na siebie (zachowanie A modyfikowane jest przez B, i odwrotnie); często interakcję rozpatruje się jako specyficzny proces wymiany „nagród” i „kar” między partnerami¹⁰.

Zgodnie z powyższym można by mówić o interakcji o charakterze społecznym. Ten typ interakcji został wprowadzony przez T. Parsonsa i R. F. Balesa¹¹ w kontekście badań małych grup, w których dostrzegano konsensus

⁷ J. T o k a r s k i, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa: PWN 1979, s. 310.

⁸ *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, Warszawa: PWN 1975; por. J. M a z u r, *Interakcja*, [w:] *Leksykon socjologii i religii*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa: Verbinum 2004, s. 160-161.

⁹ Tamże, s. 160.

¹⁰ S z e w c z u k, dz. cyt., s. 112.

¹¹ *Family. Socialization and Interaction Process*, Glencoe 1955.

i solidarność, wyrażające się w jednoznacznej interpretacji norm działania przez wszystkich członków grupy. Mówi się również o interakcji statystycznej. Zachodzi ona wówczas, gdy efekty oddziaływania dwóch (lub więcej) zmiennych są wzajemnie zależne; np. stopień trudności zadania i pobudzenia często pozostają w interakcji polegającej na tym, że wzrost wzbudzenia podwyższa poziom wykonania trudnych zadań¹².

Interesującą odmianą interakcji są interakcje symboliczne. Interakcja jest symboliczna w tym sensie, że opiera się na komunikowaniu znaczeń i ma ogromne znaczenie dla rozumienia społecznego współżycia ludzi.

3. RELACJA

Podstawowym pojęciem w proponowanej przeze mnie koncepcji relacyjnego rozwoju i rodziny jest **relacja**. Na początku istotne wydaje się sformułowanie takiej definicji relacji, która byłaby przydatna do analizy systemu rodzinnego. Naukowa refleksja na temat systemu rodzinnego musi bowiem zakładać istnienie relacji osobowych. Podstawowymi zaś dymensjami owej relacji są „osoba” i „osobowość”. Warto też zwrócić uwagę na typologię relacji, gdyż wskazuje ona na ogromne bogactwo i zróżnicowanie relacji ze względu na przyjęte kryteria podziału.

3.1. Definicja relacji

Relacja (łac. *relatio*) w języku potocznym oznacza opowiadanie, sprawozdanie o jakimś wydarzeniu, wypadku, zdawanie komu sprawy z przebiegu czegoś. W rozumieniu logicznym relację pojmuje się jako stosunek zachodzący między dwoma (lub więcej) przedmiotami (np. związki przyczynowe lub czasowo-przestrzenne), pojęciami (np. nadrzędność, zgodność, przeciwieństwo) czy też wielkościami (np. równość, większość, mniejszość)¹³. Warto wspomnieć o pojęciu „relacje z obiektem” (*object relations*) – są to emocjonalne więzi jednostki z inną osobą. Termin ten stosowany jest zazwyczaj w znaczeniu zdolności do kochania i troszczenia się o drugą osobę jako przeciwwaga zainteresowania i miłości do samego siebie¹⁴. Określenia

¹² A. S. R e b e r, *Słownik psychologii*, Warszawa: Scholar 2000, s. 275.

¹³ T o k a r s k i, dz. cyt., s. 638; por. W. K o p a l i Ń s k i, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1989, s. 436.

¹⁴ R e b e r, dz. cyt., s. 620.

„relacja” często używa się zamiennie z terminem „stosunek”¹⁵ czy „związek”. Natura związku może być wieloraka¹⁶. Przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule są związki międzyludzkie.

Należy nadmienić, że istnieją związki pierwotne i wtórne. Związek pierwotny (*relationship, primary*) to podstawowy, długotrwały związek oparty na silnej więzi emocjonalnej i poczuciu zaangażowania w drugą osobę. Związki pierwotne, inaczej niż związki wtórne, nie są ściśle określone, obejmują różnorodne role, zachowania i sytuacje. Poza tym nie są na ogół ograniczone przez sztywne reguły interakcji i osoby wchodzące w taki związek dobrze znają się wzajemnie. Osoby uczestniczące w tych związkach są trudno zastępowalne przez nowe osoby¹⁷.

Związek wtórny (*relationship secondary*) w stosunkach interpersonalnych ma charakter względnie krótkotrwałego związku między osobami cechującymi się ograniczonymi interakcjami, raczej klarownymi regułami i jasno zdefiniowanymi rolami społecznymi. W odróżnieniu od związków pierwotnych rzadko niosą ze sobą zaangażowanie emocjonalne i członkowie w tym związku są łatwo zastępowalni¹⁸.

Zdaniem Z. Zaborowskiego, relacje interpersonalne to „powtarzające się kontakty między ludźmi umożliwiające wytworzenie się określonych postaw wzajemnych. Kontakty mniej trwałe, nie łączące się z powstawaniem postaw, możemy określić mianem styczności”¹⁹. Podobny pogląd prezentuje A. J. Nowak twierdząc, że nie sposób mówić o postawie, pomijając relacje. Podejmując problem postawy, automatycznie oceniamy ją w relacji do czegoś lub kogoś²⁰. M. Jarosz uważa, iż relacje interpersonalne są wyrazem stosunku, jaki zachodzi pomiędzy partnerami. Powstają one na skutek wymiany interakcji partnerów, przy udziale czynników poznawczych i emocjonalnych. Odnoszą się do pozytywnych bądź negatywnych powiązań pomiędzy partnerami, których wyrazem mogą być agresja, wrogość, atrakcyjność interpersonalna, pomaganie innym²¹.

¹⁵ W. O k ó ł, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa: PWN 1987, s. 258.

¹⁶ R e b e r, dz. cyt., s. 895.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ *Stosunki międzyludzkie a wychowanie*, Warszawa: Nasza Księgarnia 1974, s. 15.

²⁰ *Identyfikacja postaw*, Lublin: RW KUL 2000, s. 17.

²¹ *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin: TN KUL 2003, s. 80.

Termin „relacja” ma swoje ścisłe naukowe źródło w słowie „relacjonizm”. Relacjonizm (łac. *relatio* – *odnoszenie*) to pogląd filozoficzny głoszący, że właściwym przedmiotem poznania naukowego są stosunki (relacje) między rzeczami (substancjami) lub zjawiskami, a nie same te rzeczy czy zjawiska²². Geneza tego pojęcia wyrosła ze szkoły marburskiej. Według jej przedstawicieli nauka postępuje w ten sposób, że ustala stosunki między zjawiskami. Poznanie prawdziwe, to znaczy naukowe, jest tylko poznaniem stosunków. One są nam lepiej znane, bardziej określone niż rzeczy, między którymi zachodzą. Chemia „wie” lepiej, w jakich proporcjach łączą się ciała, niż to, jaka jest natura łączących się ciał; fizyka „zna” ruchy, nie „wiedząc” właściwie, co się rusza²³.

Zwykły pogląd powiada, że pierwotne są rzeczy (substancje), a stosunki (relacje) wtórne, od substancji zależne; szkoła marburska pogląd ten odwróciła; dla myśli pierwotne są właśnie stosunki, a rzeczy są wtórne; naukowo tylko tyle o nich wiemy, że znamy ich stosunki do innych rzeczy. Można ten pogląd nazwać *relacjonizmem* w przeciwieństwie do naturalnego substancjalizmu. Relacjonizm nie jest relatywizmem, bo właśnie o relacjach mamy wiedzę, która nie jest relatywna, lecz bezwzględna²⁴.

W takim podejściu jednak wyolbrzymia się rolę relacji, a zetraca to, co jest podstawowe. Relacja bowiem zakłada istnienie jakiegoś fundamentu. Najbardziej trwałym fundamentem i bazą relacji jest osoba. Całe ludzkie działanie zakłada ciągły kontakt z drugą osobą, przede wszystkim dotyczy to osób najbliższych rodziny, ale także pracodawcy oraz współpracowników. Zdarza się jednak, iż w sytuacji nadmiaru relacji człowiek traci z pola swojej świadomości istnienie faktu, iż przedmiotem jego odniesień jest o s o b a. Dlatego też istotną rolę odgrywa współcześnie koncepcja człowieka w świetle relacji osobowych. Ten punkt odniesienia ma także podstawowe znaczenie dla teologii rodziny (w szerokim jej rozumieniu).

3.2. Typologie relacji

Biorąc pod uwagę najbardziej ogólny podział, można by mówić o:

– Relacjach rzeczowych (formalnych), które wynikają z ludzkiej pracy i podejmowania różnych ról społecznych.

²² T o k a r s k i, dz. cyt., s. 638.

²³ W. T a t a r k i e w i c z, *Historia filozofii*, t. 3, Warszawa: PWN 1978, s. 246.

²⁴ Tamże.

– Relacjach osobowych (nieformalnych), w których istotny jest czynnik wzajemnego zainteresowania i postaw uczuciowych²⁵.

Można wyróżnić relacje:

– Nieosobowe – gdzie człowiek traktowany jest instrumentalnie (ważne jest tylko to, czego dostarczam innym).

– Quasi-osobiste – związane z podejmowaną rolą. Istotne jest więc posiadanie określonego typu żony, męża lub przyjaciela. Pragnie się od nich czegoś, ponieważ pragnęłoby się tego od każdego, kto pełniłby rolę żony lub przyjaciela.

– Osobiste – oznaczają więc ze względu na tę właśnie szczególną, unikalną osobę, kochanie czy nienawidzenie kogoś jedyne²⁶.

Innym kryterium typologii relacji są jej partnerzy. Stąd też mówimy o stosunkach między jednostkami, stosunkach międzygrupowych oraz stosunkach między jednostką a grupą bądź grupą a jednostką²⁷.

Wskazując na czynnik motywacyjny w relacjach międzyludzkich, wyróżniamy relacje: egocentryczne, w których partnerzy kierują się wyłącznie własnym interesem; rzeczowe, w których relacja traktowana jest jako transakcja handlowa, bez zainteresowania czynnikami, których nie można objąć komercyjną skalą; spersonalizowane, w których partnerzy reagują na siebie jako na integralne, przedstawiające niewymierną wartość osoby; ideowe, w których partner jest współtowarzyszem walki o pewne cele – jako osoba afirmująca podobne wartości²⁸.

R. Jaworski wyróżnia typy relacji w zależności od rodzaju religijności (personalnej bądź apersonalnej):

Relacja dialogowa lub monologowa. W religijności personalnej występuje autentyczny dialog werbalny i pozawerbalny między człowiekiem i Bogiem, w przypadku religijności apersonalnej relacja ma charakter monologu; człowiek w tej relacji nie potrafi wejść w rolę odbiorcy i nie potrafi słuchać.

Relacja wzajemna lub jednostronna. W religijności personalnej relacja między Bogiem a człowiekiem jest wzajemna, to znaczy obie strony są zarazem podmiotami i przedmiotami relacji, w religijności apersonalnej zaś re-

²⁵ Z a b o r o w s k i, dz. cyt., s. 16.

²⁶ J. H a r d w i g, *W poszukiwaniu etyki związków osobowych*, [w:] *Mosty zamiast murów*, red. J. Stewart, Warszawa: PWN 2002, s. 403-405.

²⁷ M. P r ó c h n i a k, *Preferencja wartości a postrzeganie relacji interpersonalnych*, Lublin 2005 (mps pracy magisterskiej, Archiwum KUL), s. 38.

²⁸ Z a b o r o w s k i, dz. cyt., s. 17.

lacja między Bogiem a człowiekiem jest tylko jednostronna; człowiek neguje podmiotowość Boga.

Relacja bezpośrednia i pośrednia. Można tutaj powiedzieć, że relacje pośrednie występują w obu typach religijności, ale w religijności apersonalnej mają charakter tylko instrumentalny, stanowią etap pośredni i prowadzą do osiągnięcia bezpośredniej relacji z Bogiem, natomiast w religijności personalnej niejako celem samym w sobie.

Relacja zaktualizowana i niezaktualizowana. Religijność personalna ma charakter procesu, dynamicznego przeżycia, które sięga najgłębszych warstw psychiki, ten proces rozgrywa się tu i teraz. W religijności apersonalnej dostrzegamy brak tej aktualizacji w relacjach człowieka do Boga; dotyczy to zarówno braku wewnętrznego dynamizmu w przeżywaniu wyznawanej religii, jak też lokalizacji swojej religijności w czasie teraźniejszym i w aktualnej sytuacji życiowej²⁹.

Warto podkreślić, że te typy relacji można by przenieść na grunt relacji osobowych między ludźmi, jednakże wydaje się, że powyższe zastosowanie jest zabiegiem od strony metodologicznej bardzo trafnym i przydatnym do naukowej analizy.

Ciekawą typologię relacji osobowych zaproponował E. Fromm. Wyróżnił on bowiem pięć typów charakteru społecznego, które występują w społeczeństwie: receptywny, eksploratorski, gromadzący, handlowy (określany jako nieproduktywny i produktywny)³⁰. Powyższe typy reprezentują sposoby odnoszenia się ludzi do świata i do siebie nawzajem. Każda osoba jest konglomeratem tych nastawień, choć niektóre z nich mogą występować wyraźniej niż inne. Charakter społeczny wyznacza typ relacji osobowych preferowanych przez jego posiadacza³¹. Tego rodzaju typologia zasługiwałaby jednak na odrębne omówienie i nie odnosiłaby się bezpośrednio do systemowego ujęcia rodziny.

4. KOMUNIKACJA

Ważne miejsce w problematyce relacyjności zajmuje pojęcie „komunikacja”. Ma ono wiele rozbieżnych znaczeń. Dlatego istotnym zabiegiem meto-

²⁹ R. J a w o r s k i, *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Lublin: RW KUL 1989, s. 62-65.

³⁰ E. F r o m m, *Niech się stanie człowiek*, Warszawa: PWN 1994, s. 57-92.

³¹ Zob. C. S. H a l l, G. L i n d z e y, *Teorie osobowości*, Warszawa: PWN 1990, s. 165.

dologicznym wydaje się to, aby dookreślić definicję komunikacji w rozważanym kontekście relacji osobowych i duchowego rozwoju. Chodzi tutaj przede wszystkim o komunikację interpersonalną.

4.1. Problem definicji

Termin „komunikacja” (łac. *communicatio* – wymiana, łączność, rozmowa) oznacza porozumiewanie się, przekazywanie myśli, udzielanie wiadomości³².

Ogólnie można powiedzieć, iż komunikacja jest terminem określającym transfer czegoś z jednego miejsca na inne. Tym „czymś” może być wiadomość, sygnał, znaczenie itp. Warunkiem koniecznym zajścia komunikacji jest posiadanie wspólnego kodu przez nadawcę i odbiorcę, by znaczenie czy informacja zawarte w komunikacie mogły być bezbłędnie zinterpretowane³³. Niektórzy używają terminu „komunikacja” jako synonimu pojęcia „język”. Jest to jednak ujęcie niewłaściwe. Pojęcie „język” ma bowiem inny zakres problemowy. W tym też kontekście można postawić następujące pytania:

- czy system „znaków migowych” używany przez osoby niesłyszące jest językiem?
- czy sztuczne systemy rozwinięte w celu programowania komputerów są językami?
- czy systemy kodowe tworzone przez reformatorów społecznych, takie jak esperanto, mogą być klasyfikowane jako języki?
- czy sekwencje ruchów, pozycji ciała, gestów i wyrazów twarzy, przekazujące znaczenie, powinny być uznawane za język?
- czy istnieją uzasadnione powody, dla których systemy komunikowania się innych gatunków, zwłaszcza pszczoł, delfinów i szympanсів, można nazwać językiem?
- w którym momencie uznamy, że wokalizacja niemowlęcia to już jest język?

Na powyższe pytania nie ma prostych i jednoznacznych odpowiedzi. Pokazuje to, jak złożona jest definicja pojęcia „język”³⁴. Używanie terminu „komunikacja językowa” ma więc swoją specyfikę. Jest to jeden z podstawowych terminów psycholingwistyki. Z tym łączy się tzw. kompetencja komuni-

³² T o k a r s k i, dz. cyt., s. 374.

³³ R e b e r, dz. cyt., s. 308.

³⁴ Tamże, s. 290.

kacyjna³⁵. Oznacza ona zdolność człowieka do posługiwania się językiem odpowiednio do sytuacji społecznej i korelacji z innymi uczestnikami interakcji komunikacyjnej. Jednostką tej kompetencji jest wypowiedź i leżący u jej podstaw akt mowy, czyli intencja mówiącego. Pojęciem zaś łączącym w sobie przynajmniej dwie wypowiedzi jest dyskurs, którego różne rodzaje i metody analizy zajmują uwagę psycholingwistów i przedstawicieli innych nauk od kilkunastu lat³⁶. Komunikacja zatem odnosi się do języka, ale nie jest jego synonimem, zawiera ona bowiem szerszy obszar zagadnień poddawanych naukowej refleksji. Należy nadmienić, iż komunikacja nie jest wyłącznie przywilejem ludzi. Występuje również u zwierząt, a nawet u roślin³⁷. Zranione sosny, topole i klony ostrzegają inne drzewa swego gatunku o doznanym uszkodzeniu, co wywołuje mechanizm chemicznej obrony przeciw agresorom. Wszystkie organizmy żyjące, od bakterii do człowieka, aby żyć i przeżyć, muszą stale otrzymywać informacje o swoim stanie oraz o stanie ich środowiska zewnętrznego. Stosują w tym celu najrozmaitsze sygnały: wzrokowe (np. świetlik), elektryczne (drętwia elektryczna), dźwiękowe (zięba), ultradźwięki (nietoperz) lub chemiczne (feromon wydzielany przez jedwabnika morwowego)³⁸. Widać zatem, jak szeroki obszar zagadnień przypisywany jest pojęciu „komunikacja”.

4.2. Komunikacja interpersonalna

Na potrzeby proponowanej w tej prezentacji koncepcji relacyjności bardziej przydatny wydaje się termin „komunikacja interpersonalna”. W tym przypadku należałoby ją rozumieć jako przepływ informacji między osobami (nadawca i odbiorca). W akcie komunikacji interpersonalnej nadawca przekazuje określoną treść (przekaz) za pośrednictwem jakiegoś kanału do odbiorcy, na którego treść ta powinna w określony sposób oddziaływać (wpły-

³⁵ D. H y m e s, *On Communicative Competence*, [w:] *Sociolinguistics*, Eds. J. B. Pride, J. Holmes, Harmondsworth: Penguin 1972, s. 113-114; por. I. K u r c z, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa: Scholar 2000, s. 15.

³⁶ K u r c z, dz. cyt., s. 15.

³⁷ Pszczoła wracająca ze zbiorem informuje swym tańcem inne pszczoły z tego samego ula, gdzie znajdują się kwiaty, a nawet jaka jest jakość ich pyłku. Zjawisko to badał i opisał K. Frisch w takich pracach, jak: *Z życia pszczół*, Warszawa 1936; *Die Tanze de Bienen*, Wien 1946; *Die Sonne als Kompass in Leben der Bienen*, Wien 1950. W 1973 r. – wraz z K. Lorenzem i N. Tinbergenem – otrzymał nagrodę Nobla.

³⁸ N. S i l l a m y, *Słownik psychologii*, Kraków: Wyd. „Książnica” 1995, s. 125-126.

wać na zmianę jego działania, postaw czy poglądów)³⁹. Warto podkreślić, że komunikacja to w pierwszym rzędzie percepcja. Implikuje ona świadome lub nieświadome przekazywanie wiadomości przeznaczonych do poinformowania jednostki albo grupy odbiorców, jednak nie sprowadza się wyłącznie do tego. W tym samym czasie, gdy przekazywana jest informacja, odbywa się oddziaływanie wzajemne nadawcy i odbiorcy komunikatu oraz wytwarza się efekt zwrotny (*feed-back*), czyli sprzężenie zwrotne⁴⁰.

Istnieje jednak wiele definicji procesu komunikowania się interpersonalnego. Według ujęcia pragmatylingwistycznego komunikowanie to intencjonalna wymiana werbalnych i niewerbalnych znaków (symboli), podejmowana dla dzielenia znaczeń między partnerami procesu komunikacji⁴¹. Istotą aktów komunikacyjnych jest w tym przypadku intencjonalność.

Inna definicja komunikowania jeszcze bardziej podkreśla wieloznaczność tego, co zwykło się uważać za nośnik informacji – każdego słowa czy gestu. Mówi ona, iż komunikowanie to wszelka intencjonalna modyfikacja przestrzeni w polu percepcyjnym odbiorcy⁴². Stąd też w koncepcji relewancji⁴³ każdy akt komunikowania traktuje się jako zagadkę stawianą przez nadawcę odbiorcy. Wskaźnikami do jej rozwiązania są: wzajemna znajomość siebie oraz społeczne zasady interpretacji symboli.

Relacje interpersonalne między rozmówcami tworzą podstawowy kontekst, w którym osoby mogą podzielać interpretacje aktów komunikacyjnych i redukować niepewność wynikającą z wieloznaczności nośników informacji. Indywidualne definiowanie sytuacji społecznej zawiera w sobie pewne oczekiwania wobec zachowania innych osób, wobec reguł kontaktu i interakcji oraz wskazówki ukierunkowujące zachowanie własne. Należy podkreślić, że na interpretacje wypowiedzi wpływają co najmniej cztery typy kontekstów, każdy w nieograniczonej ilości wariantów⁴⁴:

1. Kontekst lingwistyczny – odnoszący się do wszystkich wypowiedzi wcześniejszych, poprzedzających daną kwestię. Mogą być to nawet wypowie-

³⁹ S z e w c z u k, dz. cyt., s. 127.

⁴⁰ S i l l a m y, dz. cyt., s. 125.

⁴¹ Por. Z. N ę c k i, *Komunikowanie interpersonalne*, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 1992.

⁴² Por. D. S p e r b e r, D. W i l s o n, *Relevance*, Oxford: University Press 1986.

⁴³ Relewantny (ze średniowiecznej łaciny – *relevans*), co oznacza cechy, opozycje istotne dla funkcji komunikatywnej języka; por. T o k a r s k i, dz. cyt., s. 638.

⁴⁴ Z. N ę c k i, *Komunikacja interpersonalna*, [w:] *Encyklopedia psychologiczna*, red. W. Szewczuk, Warszawa: Fundacja Innowacji 1998, s. 150.

dzi sprzed kilku lat, ale w jakiś sposób połączone z interpretacją bieżącej wymiany komunikacyjnej. Czasem są to wypowiedzi późniejsze, które wywołują wsteczne interpretacje komunikatów usłyszanych wcześniej.

2. Kontekst instrumentalny – związany z typem zadania, sytuacji, w jakiej odbywa się komunikacja. Odnosi się to również dobrze do gestów, jak i słów. Podniesienie ręki w czasie głosowania i identyczne podniesienie ręki w czasie lekcji mają całkowicie odmienne znaczenie.

3. Kontekst interpersonalny – dotyczący tego, kto z kim rozmawia. Ten rodzaj kontekstu jest najważniejszy dla bieżącej interpretacji realizowanych wypowiedzi. Na przykład wypowiedź „proszę przeczytać to pismo” jest prośbą, gdy mówi to petent do urzędnika, ale jest też poleceniem, gdy mówi to nauczyciel do uczniów czy dyrektor do podwładnych.

4. Kontekst kulturowy – na który składają się podstawowe odnośniki interpretacyjne fenomenów społecznie definiowanych w specyficzny dla danej kultury sposób. Na przykład małżeństwo w niektórych kulturach azjatyckich jest innym wydarzeniem (łączenie rodów) niż w kulturach przyjmujących koncepcję europejską (łączenie jednostek)⁴⁵.

A. Januszewski uważa, że proces komunikacji w swojej złożoności zakłada jakąś formę porozumienia między nadawcą a odbiorcą komunikatu. Twierdzi, że porozumiewanie się może mieć postać dialogiczną bądź dialektyczną⁴⁶. Postać dialogiczna porozumiewania się, będąca następstwem wpływu kultury, sprowadza się do poszukiwania przez partnerów podobieństw w poglądach, zakłada także dbałość o poczucie bezpieczeństwa dla partnera i tolerowanie odrębności. Dialektyczna forma porozumiewania się przejawia się w wyraźnym określeniu tego, kto jest kompetentny i w dialektyce rozstrzyga spór na własną korzyść. „W sytuacjach dialektycznych można obserwować większą jednoznaczność stanowisk, wszystko toczy się z większym zaangażowaniem emocjonalnym. Dialektyka toczy się w perspektywie temporalnej i zwykle doprowadza do stanu końcowego (sytuacji granicznej); faktu, który odsłania/określa słuszność wcześniej deklarowanej racji którejś ze stron”⁴⁷.

A. Tomkiewicz, prezentując użyteczność metody transakcyjnej w opisie doświadczenia religijnego, zwraca uwagę na ważność komunikacji między-

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ A. Januszewski, *Pierwotne i wtórne źródła informacji w komunikacji interpersonalnej*, [w:] *Wykłady z psychologii w KUL*, t. 7, red. A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski, Lublin: RW KUL 1994, s. 64.

⁴⁷ Tamże, s. 64.

osobowej. Punktem wyjścia jest tutaj istnienie przynajmniej dwóch osób. Sieć powiązań między nimi jest bardzo rozbudowana. Mogą wystąpić aż 72 różne możliwości komunikacji między różnymi strukturami osobowości dwóch osób. Komunikacja międzyludzka może być paralelna i skrzyżowana, horyzontalna i przekątna⁴⁸.

Podjęcie analizy komunikacji interpersonalnej ma na celu poznanie jakości i typu tych relacji. Pozwala też rozpoznać źródła i przyczyny konfliktów międzyludzkich, jak również zapobiegać im lub pozytywnie je rozwiązywać⁴⁹.

Istotnym warunkiem zaistnienia komunikacji interpersonalnej jest jej dojrzałość. Ważne jest zatem uświadomienie sobie kryteriów dojrzałej komunikacji w kontekście szczególnej relacji, jaką stanowi przyjaźń. Oto proponowane kryteria:

1. **Otwartość.** Relacja, która nie jest skrywana w tajemnicy, nie zamyka się na innych ludzi, nie zatrzymuje bliskiej osoby dla siebie. Zobrazowaniem takiej sytuacji jest człowiek z otwartą dłonią, która wskazuje, że nie ma on nic do ukrycia, nie zatrzymuje innych dla siebie – mogą oni pozostać, ale również w każdej chwili odejść. Taki człowiek pozwala drugiemu bez problemu, a zwłaszcza bez przeżywania zazdrości czy lęku, zajmować się własnymi sprawami i spotykać się z innymi ludźmi. Sytuację przeciwną przedstawia zaciśnięta dłoń, która ukazuje relację zamkniętą. Zatrzymanie drugiego człowieka tylko dla siebie, brak zgody na jego relacje z innymi, a także przeżywane zawody i lęk o odejście bliskiej osoby.

2. **Wolność.** Człowiek, który przeżywa więzi z innymi w wolności, to znaczy ani sam nie przymusza psychicznie do relacji, ani nie ucieka się do materialnego lub psychicznego „kupowania” innych, ani nie zmusza do relacji przez przymus fizyczny czy szantaż, ma szansę na dojrzałe więzi.

3. **Partnerskie traktowanie człowieka.** Chodzi tutaj o sytuację, kiedy partner żyje „obok nas”. Przyjaciół bowiem, inaczej niż rodzina, nie jest „dla nas”, lecz jest „obok nas”. W ten sposób szanuje wolność drugiego człowieka, daje mu wolność wyboru relacji z nami, nie zniewala go, lecz pozwala mu żyć swoim życiem. W tego typu relacji człowiek żyje „obok nas”, ale

⁴⁸ A. T o m k i e w i c z, *Analiza transakcyjna a doświadczenie religijne*, „Summarium”, 1982-1983, 11-12, s. 315.

⁴⁹ Tamże.

mimo to jest nam potrzebny i my jesteśmy jemu potrzebni – na sposób partnerski pomagamy sobie nawzajem⁵⁰.

W tym kontekście można powiedzieć, iż warunkiem prawidłowego rozwoju psychicznego i duchowego człowieka jest dojrzałość komunikacji interpersonalnej. Wymaga tego religia chrześcijańska, która jest religią na wskroś personalną.

II. RODZINA JAKO SYSTEM RELACJI INTERPERSONALNYCH

Rodzina – jedna z podstawowych grup społecznych – stanowi wspólnotę osób, które są zjednoczone poprzez system wzajemnych, ciągłych, dynamicznych oraz psychologicznych relacji⁵¹. Wzajemne oddziaływanie dotyczy potrzeb, pragnień, emocji, uczuć, a także komunikowania się. Poprzez relacje wytwarza się sieć sprzężeń zwrotnych. Oznacza to, że zmiana dokonująca się w jednym z członków rodziny powoduje zmiany w całym systemie rodzinnym. Powiększenie rodziny o jedną osobę bądź jej odejście powoduje zmianę sytuacji wszystkich pozostałych osób⁵².

1. PODEJŚCIE SYSTEMOWE W PSYCHOLOGII

Termin „system” oznacza złączenie, połączenie, całość, jedność⁵³. Można go rozumieć jako zbiór elementów oraz związków i zależności między nimi, tworzący określoną całość o charakterze statycznym lub dynamicznym. Może być też pojmowany jako zespół norm i sposobów działania regulujących jakąś dziedzinę wiedzy. „System” to także uporządkowany zespół zadań, które łączy ze sobą stosunek logicznego wynikania⁵⁴.

Twórcą ogólnej teorii systemów był L. von Bertalanffy. Określał on system jako skomplikowany układ strukturalny, złożony ze wzajemnie powią-

⁵⁰ Z. K r o p l e w s k i, *Dojrzałość relacji międzyludzkich*, „Pastorem”, 28(2005), nr 3, s. 27.

⁵¹ J. R e m b o w s k i, *Rodzina w świetle psychologii*, Warszawa: WSiP 1978.

⁵² S. S i d o r, *Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową*, Lublin: TN KUL 2005, s. 15.

⁵³ M. S t e p u l a k, *Podjęcie systemowe we współczesnej psychologii polskiej*, Lublin: RW KUL 1995, s. 27.

⁵⁴ Tamże.

zanych jednostek składowych⁵⁵. System stanowi całość pod pewnym względem. Słowo „całość” podkreśla, że w systemie chodzi o coś więcej niż o zwykły zbiór różnych elementów. Czymś istotnym i specyficznym dla systemu jest tworzenie przez elementy pewnej całości, zaistnienie pewnego uorganizowania, uporządkowania poszczególnych elementów, a więc obustronnych relacji o charakterze dynamicznym. Pojęcie systemu czasami jest opisywane za pomocą takich terminów, jak wejście, wyjście, sterowanie, przetwarzanie informacji bądź też: element, całość, sprzężenie, a nade wszystko – relacje.

W kontekście systemowej koncepcji człowieka na szczególną uwagę zasługuje typ systemów względnie otwartych i naturalnych, charakterystycznych dla organizmu żywego. Stąd też akcentuje się tutaj znaczenie holistycznego podejścia do rozumienia zasad funkcjonowania organizmu jako nie tyle reaktywnego, ile raczej aktywnego i dynamicznego systemu, który jest w stałej interakcji ze swoim środowiskiem zewnętrznym i wewnętrznym. Elementy tworzące całość wzajemnie na siebie oddziałują, pozostając w dynamicznej równowadze. Składowe te, wraz z zachodzącymi między nimi relacjami, stanowią strukturę systemu, którą wyznacza jego funkcje, wraz z ograniczeniami, jakie czyni dopuszczalnymi dla danego systemu. Jeżeli przekroczy się wartość zmienności dla danego systemu, system ulega zniszczeniu lub przekształca się w nowy⁵⁶.

Warto zwrócić uwagę na istotne właściwości systemu. W ogólnej teorii systemów jako pierwszą wymienia się zasadę niepodzielnej i zupełnej integralności wewnętrznej systemu (spoistości systemu). Oznacza ona scalanie, wiązanie systemu w jedność. Właściwość ta, równoznaczna z określeniem spoistości systemu, zakłada kolejną, jaką jest organizacja systemu. Zasada niepodzielnej i zupełnej integralności wewnętrznej systemu jest przeciwstawna do zasady fizycznej sumatywności⁵⁷.

Druga zasada zawiera w sobie właściwość progresywnej segregacji (mechanizacji). Polega to na tym, iż dokonuje się proces obniżania się stopnia wzajemnego oddziaływania między elementami wraz z upływem czasu. Nie chodzi tutaj o zahamowanie czy zmniejszenie dynamiki, ale raczej o pewien

⁵⁵ *Robots, Men and Minds*, New York: Harper 1967, s. 69.

⁵⁶ L. D r o ż d z o w i c z, *Ogólna teoria systemów*, [w:] *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, red. B. de Barbaro, Kraków: Collegium Medium UJ 1997, s. 12.

⁵⁷ Oznacza to, że chodzi tutaj o takie zjawisko, w którym każdy element zależy tylko od siebie samego, a cały zestaw elementów jest tylko sumą fizyczną wariancji jego elementów.

proces zmierzający do zmian, albo – inaczej mówiąc – proces dążący do „przeorganizowania się” danego systemu⁵⁸.

Jako trzecią należy wymienić zasadę centralizacji, która czasami nazywana bywa także zasadą dominacji. Centralizacja w języku ogólnej teorii systemów jest taką zasadą, która wskazuje na proces wyodrębniania się w systemie elementów na danym poziomie organizacji, podczas gdy pozostałe współczynniki zmienności maleją⁵⁹.

W dalszej kolejności można by mówić o zasadzie strukturalizacji i hierarchicznego porządku. Te dwie właściwości określają proces tworzenia przez indywidualne elementy systemów, podsystemów na następnym niższym poziomie. Równocześnie wyższe poziomy organizacji zachowują względnie wyższy poziom autonomii funkcjonalnej⁶⁰.

W każdym systemie autonomicznym można wyróżnić kolejne dwie, a raczej dwa rodzaje właściwości; są to mianowicie własności sterownicze (oraz ich zaprzeczenie, czyli własności niesterownicze) i własności sztywne (oraz ich zaprzeczenie, czyli własności niesztwyne). Stąd otrzymujemy cztery grupy własności połączonych:

1. Własności sterownicze i sztywne.
2. Własności sterownicze i niesztwyne.
3. Własności niesterownicze i sztywne.
4. Własności niesterownicze i niesztwyne⁶¹.

Zasada ekwifinalności określa właściwość systemów otwartych do osiągnięcia stanu końcowego różnymi drogami i stosunkowo niezależnie od warunków początkowych dzięki funkcjonowaniu mechanizmu sprzężenia zwrotnego i mechanizmu homeostazy⁶². Właściwość ta wskazuje na względną trwałość systemu w jego optymalnych, normalnych warunkach egzystencji.

Następna zasada – allometria zjawisk metabolicznych, morfogenetycznych i wzrostu systemu – określa, że budowa i rozkład w systemie są proporcjonalne do pewnych wartości potęgowych masy ciała. Wzrost zatem polega na wzajemnym ścieraniu się procesów anabolicznych i katabolicznych⁶³.

⁵⁸ K. De G r e e n e, *Systems Psychology*, New York: Harper 1970, s. 8.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ M. M a z u r, *Cybernetyka i charakter*, Warszawa: PWN 1976, s. 272.

⁶² Von B e r t a l a n f f y, dz. cyt., 1967, s. 74.

⁶³ De G r e e n, dz. cyt., s. 8.

W ogólnej teorii systemów cała rzeczywistość ujmowana jest jako zhierarchizowany układ systemów lub jako jeden wielki system z licznymi podsystemami. Przy czym na podkreślenie zasługują takie właściwości systemów, jak dynamiczność, zmienność i ewoluowanie. Można więc powiedzieć, że w takim podejściu istnieje zachowany podwójny kierunek. Chodzi bowiem z jednej strony o uchwycenie czynnika zmienności, ewolucji w świecie, z drugiej niesłuchanie ważne jest dostrzeżenie pewnego ładu, porządku i harmonii. Rzeczywistość systemowa jawi się jako jeden wielki proces, jako ciągle stawanie się⁶⁴.

Warto przy tym zwrócić uwagę na pojęcie „ewoluowanie systemu”. Często bowiem w literaturze przedmiotu spotyka się termin „system ewoluujący”. Należy jednak podkreślić, iż pojęcie „ewoluujący” nie oznacza kolejnego typu czy rodzaju systemów, ale jest warunkiem istnienia systemów⁶⁵.

Codziennie doświadczenie wyraźnie wskazuje na fakt, że systemy ewoluują. Ewolują także podsystemy i ich poszczególne elementy. W systemach o charakterze społecznym ewoluują całe grupy, jak też podgrupy oraz poszczególne osoby. Powoduje to liczne napięcia, wynikające ze sprzężenia zwrotnego między jednostkami a grupą. Jednakże chodzi o to, aby te napięcia prowadziły do wznoszenia się jednostki, jak i całej grupy na wyższy poziom⁶⁶.

Pozostałe dwie właściwości systemów to dynamiczność i nastawienie na rozwój. Z tego względu systemy przyjmują kolejno różne formy przejściowe i są oceniane aktualnie jako niedoskonałe. Nie ma też systemów doskonałych. Jeżeli zaś takie byłyby, to należy akceptować systemy takie, jakimi one są, nie tracąc jednocześnie z oczu idealnego ich celu, do którego te systemy winny zdążać⁶⁷.

Wszystkie wyżej wymienione właściwości systemów odnoszą się właśnie do podstawowego, naturalnego systemu, jakim jest rodzina.

⁶⁴ J. S t u c h l i ń s k i, *Teoria systemów w ujęciu Ludwika von Bertalanffy’ego*, [w:] *Nauka. Technika. Systemy*, red. W. Gasparski, D. Miller, Wrocław: Ossolineum 1981, s. 31.

⁶⁵ S t e p u l a k, dz. cyt., s. 46.

⁶⁶ P. B. W e i s z, *Biologia ogólna*, Warszawa: PWN 1977.

⁶⁷ J. H. M i l s u m, *Podstawa hierarchiczna dla systemów ogólnych żywych*, [w:] *Ogólna teoria systemów. Tendencje rozwojowe*, red. G. J. Klir, Warszawa: PWN 1981, s. 173-174.

2. SYSTEMOWE UJĘCIE RODZINY

Rodzinę charakteryzuje specyficzny układ więzi wewnętrznych pomiędzy małżonkami, rodzicami i dziećmi oraz między rodzeństwem. Taki układ wyznaczają różne czynniki psychologiczne i społeczne w samej rodzinie i poza nią. Dawniej rodzina badana była przede wszystkim jako środowisko wychowawcze. Analizowano wpływ rodziców na dzieci, biorąc pod uwagę głównie ten jeden kierunek oddziaływania. Współcześnie podejście do rodziny kładzie nacisk na jej funkcjonowanie jako systemu wzajemnych interakcji i relacji⁶⁸.

Na gruncie psychologii społecznej rodzina określana jest jako mała grupa, w której mają miejsce bezpośrednie kontakty wszystkich jej członków, odznaczająca się istnieniem w niej więzi emocjonalnych i uczuciowych. Rodzina ma określoną wewnętrzną strukturę, wyznaczoną przez układ stosunków, ról i pozycji poszczególnych jej członków⁶⁹. Przy takim podejściu analizuje się nie tylko wzajemne oddziaływanie wszystkich członków rodziny, ale także aktywność całego systemu, w którym każda osoba zależy od pozostałych osób, od relacji między członkami rodziny. Człowiek ujmowany jest jako uczestnik małej grupy społecznej. Wszyscy jej członkowie muszą stale zmieniać swoje zachowanie oraz przystosowywać je do treści uzyskiwanych informacji⁷⁰.

Jedną z podstawowych właściwości w myśleniu systemowym jest zasada równowagi sił. Równowaga ta nigdy nie ma charakteru biernego i statycznego. Dwie siły: „w kierunku odrębności, a także w kierunku bycia razem” pozostają wobec siebie w ciągłym ruchu i wzajemnym oddziaływaniu. Rodzina zatem – jako system – rozwija się, a więc zmienia się, przy równoczesnej tendencji do zachowania równowagi. To dążenie do homeostazy służy rodzinie do ochrony systemu, do utrzymania jej własnej tożsamości⁷¹.

Ciekawą prawidłowością życia rodzinnego jest to, iż z jednej strony rodzina musi wytworzyć własną tożsamość, z drugiej zaś – odpowiadać zmia-

⁶⁸ S i d o r, dz. cyt., s. 15.

⁶⁹ J. R e m b o w s k i, *Rodzina jako system powiązań*, [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1980, s. 127-141; por. J. R e m b o w s k i, *Więzi uczuciowe w rodzinie*, Warszawa: PWN 1972.

⁷⁰ M. R a d o c h o Ń s k i, *Rodzina jako system psychospołeczny*, „Problemy Rodziny”, 1986, 5, s. 16.

⁷¹ K. O s t o j a - Z a w a d z k a, *Cykl życia rodzinnego*, [w:] *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, red. B. de Barbaro, Kraków: Collegium Medium UJ 1997, s. 18-30.

ną wewnętrzną na nowe okoliczności zewnętrzne. Tożsamość rodziny jest zabezpieczona przez dwa systemy podtrzymujące dany układ reguł i zasad rodzinnych. Jeden z nich to system uniwersalnych zasad dotyczących tego, w jaki sposób rodzina ma być zorganizowana, drugi – to system utrzymujący stałość rodzinnych reguł, zespół norm dotyczących postępowania członków rodziny. W każdej rodzinie istnieje potrzeba utrzymania jak najdłużej ustalonych reguł, na zbyt gwałtowne zmiany bowiem reaguje ona w sposób niekorzystny⁷².

W trakcie rozwoju rodzina musi się adaptować do wydarzeń, które są typowe dla procesów rozwojowych, np. narodziny lub odejście któregoś z członków rodziny. Radykalna zmiana oznacza modyfikację ogólnych zasad kierujących systemem oraz zasad określających współistnienie poszczególnych elementów. Na przykład w sytuacji, gdy dorosłe dzieci odchodzą i zakładają swoje rodziny, rodzice przystosowują się do powstałej pustki. Zmieniają się zasady dotyczące relacji między rodzicami a dziećmi, dorosłe dzieci zaś stają się bardziej partnerami rodziców⁷³.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że każda rodzina wypracowuje własny, niepowtarzalny styl życia, na który składa się wiele czynników oraz sposobów przejawiania emocji i uczuć. W tym kontekście każdy z członków rodziny jest równocześnie dawcą i biorcą pewnych wartości i obie te role występują na przemian w codziennych sytuacjach⁷⁴.

Ważnym elementem życia rodzinnego jest kształtowanie się ról. Jest to proces skomplikowany, obejmuje bowiem nie tylko interakcje zachodzące między członkami rodziny, lecz również ich osobiste doświadczenia oraz tradycje wyniesione z rodzin pochodzenia. Istotną cechą ról rodzinnych jest ich komplementarność. Jeżeli zatem określony członek rodziny podejmuje rolę „człowieka silnego”, ktoś inny musi odegrać rolę słabego. W trakcie terapii np. próby pozbawiania określonego członka rodziny jego patologicznej roli osoby „chorej”, „infantylnej” stanowią pośrednie zagrożenie dla tożsamości innych⁷⁵.

Inną właściwością systemów jest istnienie hierarchicznej organizacji. Oznacza to, iż rodzina składa się z mniejszych jednostek strukturalnych, czyli

⁷² S i d o r, dz. cyt., s. 19.

⁷³ D r o ż d ż o w i c z, dz. cyt.

⁷⁴ T. G a ł k o w s k i, *Więź dziecka autystycznego z rodziną*, [w:] *Człowiek niepełnosprawny*, red. M. Chodkowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1994, s. 77.

⁷⁵ R a d o c h o Ń s k i, dz. cyt.

podsystemów. Podsystemem w rodzinie może być konkretny członek, diada czy triada itd. Istnieje przy tym wiele rozmaitych kryteriów, według których tworzone są podsystemy, np. wiek, płeć czy funkcja pełniona w rodzinie⁷⁶. Wszystko to, co dokonuje się wewnątrz danego podsystemu, ma wpływ nie tylko na osoby do niego należące, lecz także oddziałuje na innych członków rodziny oraz na interakcje w innych podsystemach⁷⁷.

Relacje zachodzące między członkami rodziny są określane jako otwarte, jeżeli ich uczestnicy wchodzą w bogatsze relacje z otoczeniem zewnętrznym (wymieniają ze środowiskiem informacje, materię czy energię). Systemy otwarte wymieniają energię z otoczeniem, ponieważ ich granice są elastyczne. Dzięki temu umożliwiają członkom rodziny uczestniczenie w szerszych grupach społecznych, równocześnie zapewniają rodzinie intymność, która jest istotna dla życia rodziny, gdyż pozwala na zachowanie jej tożsamości, a także zapewnia komunikację wewnątrzrodzinną bez interwencji osób spoza rodziny⁷⁸.

Każda rodzina ma autonomiczny, niepowtarzalny sposób porozumiewania się. Niezależnie bowiem od różnic wszystkie rodziny tworzą systemy, których członkowie wchodzą we wzajemne relacje, tworząc całość. Rodzina, tak jak każdy inny system, ma określone cechy kształtujące sposób porozumiewania się jej członków⁷⁹. Można więc wyróżnić następujące cechy systemu rodzinnego:

– Członkowie rodziny są od siebie zależni. Jeżeli poruszysz jeden element mobilu – ruchomej zabawki – wprawisz w ruch wszystkie inne jej części. Podobnie uczucia i zachowania jednego z członków rodziny wpływają na innych. Jeżeli na przykład dziecko opuszcza rodzinę, wstępując w związek małżeński, rodzic traci pracę, rodzeństwo złości się na siebie i przestaje się do siebie odzywać, to zmienia się z tego powodu cały system rodzinny. Każde wydarzenie jest związane z historią rodziny i równocześnie kształtuje jej przyszłe relacje.

– Rodzina to więcej niż suma części. Gdyby nawet poznać wszystkich członków rodziny z osobna, to nadal nie wiadomo, jaką całość tworzą jako

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ S i d o r, dz. cyt., s. 19.

⁷⁸ Tamże, s. 20.

⁷⁹ R. M. L e r n e r, F. R o t h b a u m, S. B o u l o s, D. R. C a s t e l l i n o, *Developmental Systems Perspective on Parenting*, [w:] *Handbook of Parenting*, Vol. 2: *Biology and Ecology of Parenting*, red. M. Bornstein, Mahwah: Lawrence Erlbaum, 2002, s. 315-344.

rodzina. Członkowie rodziny bowiem inaczej zachowują się w rodzinie, a inaczej poza kontekstem systemu rodzinnego. Chcąc zrozumieć rodzinę, należy ją zobaczyć w całości.

– Podsystemy w ramach systemu rodzinnego. Rodziny składają się z podsystemów w ramach jednego systemu. Tradycyjna, czteroosobowa rodzina może mieć sześć dwuosobowych podsystemów porozumiewania się: matka i ojciec, matka i syn, ojciec i syn, matka i córka, ojciec i córka, brat i siostra. Kiedy dodamy do tych sześciu podsystemy trzyosobowe (np. matka, ojciec i córka), liczba kombinacji jeszcze się zwiększa. Rodzina nuklearna jest podsystemem w większym nadsystemie rodzinnym (systemie, którego stanowi część), obejmującym ciotki i wujków, kuzynów, dziadków, szwagrow, teściów itd.

– Otoczenie wpływa na system. Rodzina jako system otwarty podlega wpływom otaczającego ją świata. Niektóre z tych wpływów dotyczą poszczególnych członków rodziny. Ktoś ma na przykład dobry albo zły dzień w pracy lub w szkole – i to doświadczenie warunkuje jego interakcje w domu. Innym rodzajem oddziaływania zewnętrznego jest presja społeczna. Rodzina, chcąc podtrzymywać tradycyjne wartości, musi stawić czoło prezentowanym w mediach odmiennym wzorcom zachowań⁸⁰.

Istotnym elementem życia w rodzinie jako systemie relacyjnym jest gratyfikacja i wsparcie. Wielu socjopsychologów uważa, że gratyfikacja i wsparcie stanowią klucz do przyjaźni i bliskości interpersonalnej. H. H. Jennings⁸¹ w studium nad 400 dziewczętami z domu poprawczego wykazał, że dziewczęta, które pomagały, ochraniały, pocieszały i zachęcały inne, były najbardziej popularne. Stąd też wiele teorii życia rodzinnego dotyczących atrakcyjności interpersonalnej opiera się na danych tego typu. W terapii małżeńskiej często zaleca się małżonkom zwiększenie wzajemnej gratyfikacji.

Efekt wsparcia w sytuacjach społecznych (także rodzinnych) polega na: podtrzymywaniu innych w trudnej sytuacji lub w trwaniu w związku; zwiększaniu atrakcyjności innego poprzez *ego*; zwiększaniu – w takim stopniu, w jakim jest to możliwe – własnego wpływu, kiedy wsparcie służy potwierdzeniu zamierzonego zachowania⁸². Wsparcie społeczne zatem może wystę-

⁸⁰ Adler, Rosenfeld, Proctor II, dz. cyt., s. 445-446.

⁸¹ *Leadership and Isolation*, New York: Longan Green 1950.

⁸² S. M o s c o v i c i, *Psychologia społeczna w relacji ja–inni*, Warszawa: WSiP 1998, s. 83.

pować w różnych formach. Wsparcie werbalne zawiera pochwałę, aprobatę, akceptację, zezwolenie, zachętę czy też sympatię.

W kontekście powyższej naukowej refleksji można powiedzieć, że rodzina jest naturalnym systemem, w którym dokonuje się dynamiczna aktywność w zakresie relacji interpersonalnych.

*

Problematyka relacyjności systemu rodzinnego jest bardzo aktualna. Cieszy się ona bowiem zainteresowaniem wielu nauk, w tym także psychologii. Sama relacyjność bowiem jest zagadnieniem interdyscyplinarnym, tak samo jak podejście systemowe. Dlatego też artykuł składa się z dwóch zasadniczych części: jedna z nich odnosi się do obszaru relacyjności, druga zaś do zagadnień związanych z podejściem systemowym.

W pierwszej części analizowane są podstawowe zagadnienia dotyczące obszaru relacyjności. Warto zwrócić uwagę na to, iż relacje nieustannie się przekształcają. Nawet gdy relacja osiąga ponownie etap, jaki już wcześniej przeżyła, nigdy nie jest to taki sam etap jak poprzednim razem. Najbardziej zdrowe, długotrwałe relacje przechodzą przez kilka faz, kiedy członkowie systemu rodzinnego wypróbowują nowe zachowania. Mimo że każda faza ogólnie charakteryzuje się tymi samymi cechami, jej specyfika jest za każdym razem inna.

Druga część artykułu odnosi się do podejścia systemowego. Twórcą tego ujęcia był biolog L. von Bertalanffy. Według niego człowiek – a w naszym przypadku rodzina – jest systemem względnie otwartym i dynamicznym, którego najważniejszymi właściwościami są: spoistość, mechanizacja, centralizacja, strukturalizacja i hierarchiczny porządek, ekwifinalność, alometria zjawisk metabolicznych, morfogenetycznych i wzrostu, dynamiczność i zmienność.

Warto podkreślić, że w analizie systemowej stosuje się dwa rodzaje opisu systemu: zewnętrzny i wewnętrzny. Wydaje się, że jest to adekwatna metoda do analizy systemu rodzinnego⁸³. Zewnętrzny rodzaj opisu jest próbą przedstawienia zachowań systemu poprzez określenie typu systemu i jego funkcji w stosunku do innego systemu czy systemów oraz w obrębie samego syste-

⁸³ S t e p u l a k, dz. cyt., s. 182.

mu. W opisie wewnętrznym uwzględnia się przede wszystkim charakterystykę zmiennych w czasie stanów systemu oraz ich wzajemne zależności jako wskaźnika wewnętrznej spójności systemu. Ten rodzaj opisu bywa również określany jako opis strukturalny. W systemowym opisie wewnętrznym zwraca się szczególną uwagę na właściwości systemu i relacje między jego elementami. Poprzez posiadanie owych właściwości elementy mają możliwość przeorganizowania całego systemu rodzinnego.

BIBLIOGRAFIA

- Adler R. B., Rosenfeld L. B., Proctor II R. F.: Relacje interpersonalne, Poznań: Rebis 2006.
- Bertalanffy L. von.: Robots, Men and Minds, New York: Harper 1967.
- De Greene K.: Systems Psychology, New York: Harper 1970.
- Drożdżowicz L.: Ogólna teoria systemów, [w:] Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, red. B. de Barbaro, Kraków: Wyd. UJ 1997, s. 9-18.
- Frisch K.: Z życia pszczół, Warszawa: Wyd. UW 1936.
- Die Tanze de Bienen, Wien 1946.
- Die Sonne als Kompass in Leben der Bienen, Wien 1950.
- Fromm E.: Niech się stanie człowiek, Warszawa: PWN 1994.
- Galkowski T.: Więź dziecka autystycznego z rodziną, [w:] Człowiek niepełnosprawny, red. M. Chodkowska, Lublin: Wyd. UMCS 1994, s. 67-85.
- Hall C. S., Lindzey G.: Teorie osobowości, Warszawa: PWN 1990.
- Hardwig J.: W poszukiwaniu etyki związków osobowych, [w:] Mosty zamiast murów, red. J. Stewart, Warszawa: PWN 2002, s. 403-415.
- Hilgard R. E.: Wprowadzenie do psychologii, Warszawa: PWN 1967.
- Hymes D.: On Communicative Competence, [w:] Sociolinguistics, Eds. J. B. Pride, J. Holmes, Harmondsworth: Penquin 1972, s. 101-130.
- Januszewski A.: Pierwotne i wtórne źródła informacji w komunikacji interpersonalnej, [w:] Wykłady z psychologii w KUL, t. 7, red. A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski, Lublin: RW KUL 1994, s. 56-67.
- Jarosz M.: Interpersonalne uwarunkowania religijności, Lublin: TN KUL 2003.
- Jaworski R.: Psychologiczne korelaty religijności personalnej, Lublin: RW KUL 1989.
- Jennings H. H.: Leadership and Isolation, New York: Harper 1950.
- Kopaliński W.: Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych, Warszawa: PWN 1989.
- Kropiewski Z.: Dojrzałość relacji międzyludzkich, „Pastores”, 28(2005), nr 3, s. 26-31.

- K u r c z I.: Psychologia języka i komunikacji, Warszawa: PWN 2000.
- L e r n e r R. M., R o t h b a u m F., B o u l o s S., C a s t e l l i n o D. R.: Developmental Systems Perspective on Parenting, [w:] Handbook of Parenting, Vol. 2: Biology and Ecology of Parenting, Eds. M. Bornstein, Mahwah: Lawrence Erlbaum 2002, s. 208-239.
- M a z u r J.: Interakcja, [w:] Leksykon socjologii religii, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Warszawa: „Verbinum” 2004.
- M a z u r M.: Cybernetyka i charakter, Warszawa: PWN 1976.
- M e a d G. H.: Umysł, osobowość i społeczeństwo, Warszawa: PWN 1975.
- M i l s u m J. H.: Podstawa hierarchiczna dla systemów ogólnych żywych, [w:] Ogólna teoria systemów. Tendencje rozwojowe, red. G. J. Klir, Warszawa: PWN 1981, s. 165-178.
- M o s c o v i c i S.: Psychologia społeczna w relacji ja-inni, Warszawa: WSiP 1998.
- N ę c k i Z.: Komunikowanie interpersonalne, Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego 1992.
- Komunikacja interpersonalna, [w:] Encyklopedia psychologiczna, red. W. Szewczuk, Warszawa: Fundacja Innowacji 1998, s. 149-154.
- N o w a k A. J.: Identyfikacja postaw, Lublin: RW KUL 2000.
- O k o Ń W.: Słownik pedagogiczny, Warszawa: PWN 1987.
- O s t o j a - Z a w a d z k a K.: Cykl życia rodzinnego, [w:] Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny, red. B. de Barbaro, Kraków: CM UJ 1997.
- P a r s o n s T., B a l e s R. F.: Family. Socialization and Interaction Process, Glencoe 1955.
- P a w ł o w I. P.: Izbrannyje proizwiedienia, Moskwa: Wyd. UM 1932.
- Odpowiedź fizjologa psychologom i inne prace, Warszawa: PWN 1990.
- P e r v i n L. A.: Psychologia osobowości, Gdańsk: GWP 2002.
- P r ó c h n i a k M.: Preferencja wartości a postrzeganie relacji interpersonalnych (mps pracy magisterskiej, Archiwum KUL 2005).
- Psychologia. Podręcznik akademicki, t. 2, red. J. Strelau, Warszawa: GWP 2000.
- R a d o c h o Ń s k i M.: Rodzina jako system psychospołeczny, „Problemy Rodziny”, 1986, nr 5, s. 13-29.
- R e b e r A. S.: Słownik psychologii, Warszawa: Scholar 2000.
- R e m b o w s k i J.: Więzy uczuciowe w rodzinie, Warszawa: PWN 1972.
- Rodzina w świetle psychologii, Warszawa: PWN 1978.
- Rodzina jako system powiązań, [w:] Rodzina i dziecko, red. M. Ziemska, Warszawa: PWN 1980, s. 127-141.
- S i d o r B.: Psychospołeczne aspekty funkcjonowania młodzieży mającej rodzeństwo z niepełnosprawnością umysłową, Lublin: TN KUL 2005.
- S i l l a m y N.: Słownik psychologii, Kraków: Wyd. „Książnica” 1995.
- S k i n n e r F. B.: Verbal Behavior, New York: Appleton-Century-Crofts 1957.
- The Behavior of Organisms, New York: Appleton-Century-Crofts 1938.
- Science and Human Behavior, New York: Macmillan 1953.
- Beyond Freedom and Dignity, New York: Knopf 1971.
- Poza wolnością i godnością, Warszawa: PWN 1978.

- S p e r b e r D., W i l s o n D.: Revelance, Oxford: University Press 1986.
- S t e p u l a k M.: Podejście systemowe we współczesnej psychologii polskiej, Lublin: RW KUL 1995.
- S t u c h l i ń s k i J.: Teoria systemów w ujęciu Ludwika von Bertalanffy'ego, [w:] Nauka. Technika. Systemy, red. W. Gasparski, D. Miller, Wrocław: Ossolienum 1981, s. 22-56.
- S z e w c z u k W.: Słownik psychologiczny, Warszawa: PWN 1985.
- T a t a r k i e w i c z W.: Historia filozofii, t. 3, Warszawa: PWN 1978.
- T o k a r s k i J.: Słownik wyrazów obcych, Warszawa: PWN 1979.
- T o m k i e w i c z A.: Analiza transakcyjna a doświadczenie religijne, „Summarium”, 11-12(1982-1983), s. 309-316.
- W e i s z P. B.: Biologia ogólna, Warszawa: PWN 1977.
- Z a b o r o w s k i Z.: Stosunki międzyludzkie a wychowanie, Warszawa: Nasza Księgarnia 1974.

THE RELATIONAL CHARACTER OF THE FAMILY SYSTEM

S u m m a r y

In the article two variables deserve special attention: relation and family system. With respect to the issue of relation such key terms as reaction, interaction, and relation in the aspect of its definition and basic typology have been undertaken. Communication is another element of the analysis of relation. In this context the problem of definition and interpersonal communication is presented.

Part two of the article refers to the problem of the family as a system of interpersonal relations. First the systemic approach in psychology is presented. The approach was created by L. von Bertalanffy, who defined the concept of “system” as a complicated structural arrangement made up by mutually connected components. Among the fundamental values of the system the following ones may be differentiated: the inner indivisible and complete integrity of the system (cohesion of the system), organization, progressive segregation (mechanization), centralization, structuralization and a hierarchical order, steering and non-steering as well as stiff and non-stiff properties, equifinality, allometry of metabolic, morphogenetic phenomena and growth of the system, dynamism, variability and evolution as well as orientation towards development. Also in this context an analysis of the family system has been made.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: relacyjność, reakcja, interakcja, relacja, komunikacja, rodzina, system relacji rodzinnych, właściwości systemu.

Key words: relation, reaction, interaction, communication, family, system of family relations, properties of the system.